

Jakub Misiak
 Politechnika Łódzka
 Interdyscyplinarna Szkoła Doktorska
 specjalność: Architektura i Urbanistyka

Byczyna – średniowieczne miasto idealne

Byczyna jest spektakularnym przykładem zachowania dziedzictwa kulturowego w postaci układu przestrzennego i unikalnej architektury. Zasadniczą część niniejszego artykułu stanowi fragment studium urbanistyczno-architektonicznego jako zbioru danych wyjściowych do podjęcia działań planistycznych ośrodka będącego przedmiotem badań szczegółowych przeprowadzonych w pracy magisterskiej, pt. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego w planowaniu przestrzennym na przykładzie Byczyny, napisanej pod kierunkiem dr inż. arch. Adrian Barbary Cieślak.

słowa kluczowe: Byczyna, miasto idealne, miasto średniowieczne, krajobraz kulturowy.

Wstęp

Byczyna to niewielkie miasteczko powiatu kluczborskiego w północno-wschodniej części województwa opolskiego. Uważane jest za jedno z najstarszych i najciekawszych miast Opolszczyzny. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie fragmentu badań w skali struktury urbanistycznej, działki, budynków, ich styku z przestrzenią publiczną i detalu urbanistycznego przeprowadzonych dla wybranego fragmentu miasta w ramach pracy magisterskiej.

Ryc. 1. Średniowieczne centrum Byczyny z lotu ptaka

Źródło: <https://medievalheritage.eu/pl/strona-glowna/zabytki/polska/byczyna-miejskie-mury-obronne/>
 [dostęp: 15.11.2019].

Badanie miasteczka o średniowiecznym rodowodzie w zakresie założeń przestrzennych jego lokacji i sposobu rozplanowania poszczególnych elementów struktury jest ciekawym zagadnieniem¹. Bieczyna jest spektakularnym przykładem zachowania dziedzictwa kulturowego w postaci układu przestrzennego i unikalnej architektury (nie tylko małomiasteczkowej).

Z tej perspektywy ziemia byczyńska wydaje się wspaniałym wyzwaniem – arcyciekawa zarówno urbanistycznie, jak i architektonicznie, ale jednocześnie zamknięta i skostniała w swej strukturze, a także trudna do współczesnych przekształceń.

Uwarunkowania zewnętrzne

Bieczyna jest stolicą gminy miejsko-wiejskiej o tej samej nazwie, siedzibą władz samorządowych i lokalnym centrum administracyjno-kulturalno-gospodarczym. Pod względem administracyjnym miasto i gmina należą do powiatu kluczborskiego w województwie opolskim. Miasto zajmuje powierzchnię 5,79 km², co stanowi 3,17% obszaru gminy Bieczyna. Według Banku Danych Lokalnych miasto Bieczyna na koniec 2018 roku zamieszkiwało 3609 mieszkańców, co stanowi prawie 39% mieszkańców gminy.

Miasteczko położone jest w centralnej części gminy, stąd zasięg jego oddziaływania ograniczony jest do wsi zlokalizowanych w jej granicach administracyjnych. Bieczyna wykazuje więzi funkcjonalne z obszarem gminy, spełniając rolę lokalnego ośrodka rozwoju. Rolniczy charakter otoczenia miasta determinują korzystne uwarunkowania glebowo-przyrodnicze, co ma przełożenie na wartość krajobrazu kulturowego miasta. Wsie gminy Bieczyna pełnią wobec miasta rolę służebną.

Bieczyna jest miastem o dużym potencjale turystyczno-krajoznawczym o znaczeniu wojewódzkim, a nawet krajowym z uwagi na występowanie cennych zasobów kulturowych, w tym cenny jest dobrze zachowany zabytkowy układ urbanistyczny i dzieła budownictwa obronnego. Ze względu na brak infrastruktury oraz bazy turystycznej, odbywa się tutaj tylko turystyka przejazdowa². Obsługą turystów w miasteczku zajmuje się prężnie funkcjonujące Biuro Obsługi Ruchu Turystyki Historycznej, działające w ramach Spółdzielni Socjalnej „Perunica”³.

Przez obszar miasta przebiega południkowo droga krajowa klasy głównej ruchu przyspieszonego nr 11, łącząca Śląsk z Pomorzem. Szczególnie w strefie terenów zurbanizowanych generuje ona uciążliwości wynikające z emisji hałasu i zanieczyszczeń środowiska. W centralnej części miasta od drogi krajowej odchodzi w kierunku wschodnim droga wojewódzka klasy głównej nr 487. Można

¹ To jedyne miejsce, poza Paczkowem, gdzie zachowały się prawie w całości średniowieczne obwarowania.

² Pomiary ruchu turystycznego wykonane przez Spółdzielnię Socjalną „Perunica” wskazują, że rocznie Bieczynę odwiedza około 1500 osób. Zauważalny jest wzrost liczby turystów od 980 osób w 2015 r., 1120 os. w 2016 r. i około 1300 w 2017 r.

³ Biuro posiada bardzo atrakcyjną i innowacyjną ofertę spędzania czasu w Bieczynie w postaci, m.in. żywych lekcji historii, questingu, warsztatów rękodzielniczo-rzemieślniczych i nie tylko.

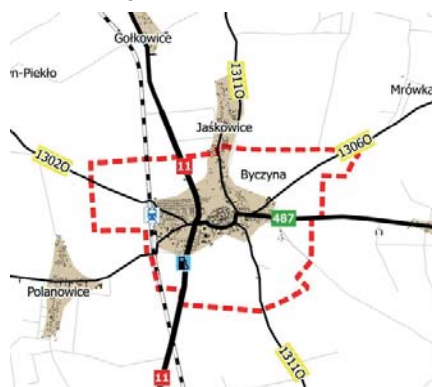
stwierdzić, że droga ta stanowi lokalną obwodnicę obszaru miasta lokacyjnego i umożliwia swobodny przejazd przez miasto w relacji wschód-zachód bez konieczności wjeżdżania do historycznego centrum.

W zachodniej części miasta przebiega pierwszorzędna, dwutorowa zelektryfikowana magistrala kolejowa nr 272. w relacji Kluczbork-Poznań Główny (Kostów). Dworzec Byczyny Kluczborskiej jest oddalony około 800 m na zachód od murów miejskich⁴. W chwili obecnej budynek stacji kolejowej jest nieużytkowany. W strukturze miasta brakuje powiązania funkcjonalno-przestrzennego między dworcem, a centrum.

Rys historyczny i ewolucja struktury przestrzennej

Ryc. 2. Położenie Miasta Byczyna na tle podziału administracyjnego gmin sąsiadujących
Opracowanie autora.

Ryc. 3. Układ komunikacyjny na terenie Byczyny
Opracowanie autora.

Byczyna to jedno z najstarszych miast śląskich o średniowiecznym rodowodzie. Nazwa miasteczka wywodzi się od staropolskiego wyrazu byczyna, oznaczającego „miejsce wypasu byków, ich hodowli i targów byków”⁵.

Ze względu na nieznajomość dokładnej daty powstania Byczyny, przyjmuje się, że jest „rówieśniczką” państwa polskiego. Pierwsza wzmianka o mieście pochodzi z 1228 roku⁶. Byczyna znalazła się na mapie Śląska wśród miast lokowanych na prawie niemieckim na przełomie XIII/XIV wieku.

Miasto na przestrzeni wieków znajdowało się pod panowaniem Piastów śląskich, monarchii habsburskiej i Królestwa Prus. Wieloletnia historia, panujące porządki i wpływy różnych kultur miały swoje odzwierciedlenie w strukturze przestrzennej Byczyny i obecnym krajobrazie kulturowym.

⁴ Jest on budowlą typową dla ceglanej architektury kolejowej końca XIX w. Występują w nim formy Rundbogenstilu przemysłowego.

⁵ H. Borek, *Nazewnictwo miejscowe regionu kluczborskiego*, [w:] „Szkice Kluczborskie” 1979, t. 2., Kluczborskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe, Instytut Śląski w Opolu, Opole 1979, s. 100.

⁶ J. Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, t. II, Warszawa 1983.

Bardzo ważnym czynnikiem miastotwórczym wpływającym w późniejszym okresie na rozwój handlu i gospodarki było położenie Byczyny na szlaku handlowym prowadzącym z Wrocławia do Lublina. Przebieg szlaku tranzytowego w relacji wschód-zachód miał istotny wpływ na ukształtowanie układu urbanistycznego. Droga stała się główną osią miasta i przebiegała między bramami założenia lokacyjnego.

Do najważniejszych założeń lokacji można zaliczyć owalny zarys całego układu z okalającą ulicą i układem szachownicowym wewnątrz oraz prostokątny rynek utworzony przez ulice krzyżujące się pod kątem prostym.

Miasto pod względem funkcjonalno-przestrzennym od lokacji rozwijało się w sposób odśrodkowy – od centrum (owalnicy) w kierunku przedmieść. Ze względu na pochodzenie z różnych epok zabudowa centrum i przedmieść jest zróżnicowana.

Za czasów panowania Ludwika Brzeskiego (pod koniec XIV w.) miasto otoczono murami obronnymi o długości 950 m i wysokości do 6 m wykonanymi z cegły zendrówki. Średniowieczne fortyfikacje o obłym zarysie wyznaczały granicę miasta, z jednej strony stanowiąc barierę w rozwoju przestrzennym, z drugiej warunkując rozwój do wewnątrz i stopniową intensyfikację zabudowy⁷. System obronny wpisał się w rzeźbę terenu, wykorzystując moczary na północy, a na południu – zbocze wzgórza.

Rozwój przestrzenny miasteczka od zachodu ograniczony został kolejją. W zachodniej i południowo-zachodniej części miasta w rejonie linii kolejowej powstała dzielnica produkcyjno-magazynowa. Były to tereny atrakcyjne dla powstania drobnych zakładów przemysłowych, składów i magazynów, ze względu na możliwość ich zbocznicowania.

W pozostałej części przedmieścia zachodniego powstała wolnostojąca zabudowa mieszkaniowa o jednorodnej strukturze. Domy jednorodzinne pomimo braku szczególnego wyrazu architektonicznego, stwarzają wrażenie uporządkowania – mają podobne gabaryty, geometrię dachów i trzymają linię zabudowy.

Zniszczenia wojenne spowodowały głęboką degradację obszaru miasta. Na obecny stan zainwestowania składają się efekty stagnacji inwestycyjnej i lata zaniedbań, co znajduje swe odzwierciedlenie w stanie technicznym zabudowy historycznej, jakości przestrzeni publicznych i terenów zieleni. Dostrzega się niewielką ilość nowych inwestycji w stosunku do potencjału budowlanego centrum miasteczka.

Na przestrzeni wieków nie zaszły poważne zmiany funkcji dawnego ośrodka historycznego, jednak pojawiło się kilka obiektów powodujących konflikty przestrzenne. W strukturze Byczyny znajdują się obiekty zakłócające jego indywidualny charakter i fizjonomię. Są to osiedla bloków wielorodzinnych, sklepy wielkopowierzchniowe, hurtownie, zakłady przemysłowe itd. Konfliktowa w tym przypadku jest ich wysokość i gabaryty w relacji do tradycyjnej skali miasteczka, a także ich lokalizacja w strukturze funkcjonalnej.

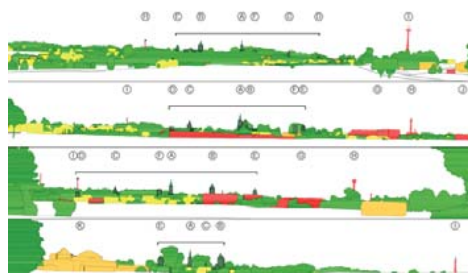
⁷ Można założyć, że są one swego rodzaju pasmem granicznym wewnątrz struktury miasta, stanowiącym rozgraniczenie między centrum a przedmieściami. Wszystkie elementy systemu umocnień świadczą o obronnym charakterze miasteczka.

Słabnąca rola mieszkalnictwa i działalności gospodarczych w centrum, a rozwój ich na obszarze przedmieść, rozpoczęły proces decentralizacji. Rozmieszczenie przestrzenne aktywności usługowo-produkcyjnych na obrzeżach nie jest korzystne w stosunku do potrzeby zachowania tradycyjnego modelu miasta. Lokalizacja inwestycji cenotwórczych na obrzeżach miasteczka, może wiązać się z utratą znaczenia centrum w skali ośrodka i jego przeniesieniem poza obszar historyczny.

Pomimo konfliktowego sąsiedztwa obiektów niewpisujących się w strukturę przestrzenną małego miasteczka Byczyna jest ośrodkiem zwartym i kompaktowym. Obecny rozmiar strefy terenów zurbanizowanych zachęca do przemieszczania się na ich obszarze pieszo lub rowerem. Kierunki polityki przestrzennej miasteczka zapisane w obowiązującym dokumencie Studium zagrażają utrzymaniu stosunkowo dobrze funkcjonującej struktury funkcjonalno-przestrzennej. W kierunkach rozwoju miasta należy wykluczyć możliwość lokalizacji inwestycji mogących decentralizować jego strukturę przestrzenną.

Ryc. 4. Ewolucja rozwoju przestrzennego Byczyny
Opracowanie autora.

Ryc. 5. Panorama miasta Byczyna od strony północnej, południowo-zachodniej, południowo-wschodniej i wschodniej
Opracowanie autora.

Postać miasta

Struktura przestrzenna Byczyny jest hierarchiczna i posiada cechy typowe dla małego miasta. W układzie urbanistycznym miasta można wyróżnić stare miasto z zabytkowym układem urbanistycznym i licznymi zabytkami architektury. Bramy i fortyfikacje obronne określają zasięg historycznego centrum, wprowadzając percepcyjny porządek. Obszar otoczony murami miejskimi ma szczególne znaczenie dla tożsamości miasta, jako obszar o odmiennej historii i strukturze przestrzennej z dominacją zwartej zabudowy pierzejowej, a więc zdecydowanie innej niż osiedla zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej, wolnostojącej, typowej dla przedmieść. W kwartałowej zabudowie w centrum znajdują się liczne obiekty organizujące sylwetę i główne wnętrza układu przestrzennego.

Na potrzeby analizy czytelności krajobrazu kulturowego i jego komponentów wyznaczono kilka punktów widokowych, umożliwiających obserwowanie sylwety średniowiecznego układu urbanistycznego.

Wjazd do miasta eksponują wizerunek Byczyny jako całość. Obszar otoczony murami miejskimi stanowi zespół dominujący w panoramie miasteczka. Elementy wertykalne systemu obronnego, a także dachy kościołów wyraźnie górują nad dachami zabudowy. Zabudowa ma od 1 do 3 kondygnacji i wznosi się stopniowo od murów w kierunku centralnym. W sąsiedztwie starego miasta występuje także zabudowa niska.

Historycznie wertykalne akcenty były od samego początku znakiem i punktem orientacyjnym dla kupców, przez co mogły przynosić Byczynie wymierne korzyści handlowe. Charakterystyczne punkty wysokościowe do dziś są wizytówką miasta. W sylwecie miasteczka można dostrzec także pojedyncze negatywne formy wertykalne. Są to komin starej cegielni oraz maszt telefonii komórkowej.

Sylweta najstarszej części miasteczka – owalnicy – zaburzona jest także przez:

- zabudowę mieszkaniową, jednorodziną powstającą w północnej części ośrodka, ograniczającą strefę ekspozycji sylwety;
- zabudowę wielorodziną, zlokalizowaną przy ul. Paruszwickiej i na północ od ul. Zamojskiego; stanowi ona swego rodzaju dysonans w sylwecie miasta, będąc formą obcą dla krajobrazu małego miasteczka i elementem destrukcyjnym sylwety, niemożliwym do usunięcia;
- monumentalny zespół budynków szkoły wraz z obiektami sportowymi; podobnie jak blokowiska są to naleciałości estetyczno-architektoniczne niewnoszące istotnych wartości do zabytkowego układu.

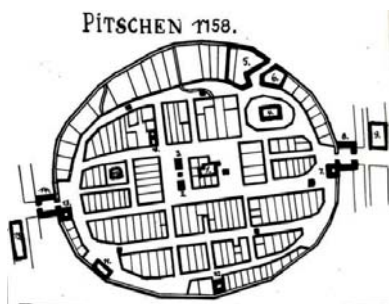
W bezpośrednią relację budowania sylwety miasteczka wchodzi także tereny aktywne przyrodniczo, w tym użytkowane rolniczo. Tereny otwarte stanowią przedpole terenów zurbanizowanych, pozostając w integralnym związku przestrzennym z zabytkowym układem. Czytelność i kontrast strefy terenów otwartych i terenów zurbanizowanych jest swego rodzaju reliktem krajobrazu naturalnego i kulturowym dopełnieniem krajobrazu miasteczka Byczyna, więc należy go chronić.

Celem polityki przestrzennej miasta Byczyna powinien być rozwój dośrodkowy i uwzględnienie elementów widokowych. Konstruując zapisy w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, należy zabezpieczyć ekspozycję zabytkowego układu przestrzennego i obiektów o wysokich wartościach przestrzennych. Ze względu na konieczność zachowania i ochrony cennych widoków, istniejące tereny aktywne przyrodniczo powinny być bezwzględnie wyłączone spod zabudowy, a na terenach w ramach istniejącej strefy terenów zurbanizowanych w zapisach planu miejscowego należy przewidzieć stosowne ograniczenie wysokości. Należy mieć na uwadze zasadę drugoplanowości – podrzędności we wprowadzaniu nowych elementów do krajobrazu miasteczka. Lekceważenie ekspozycji panoramy w prowadzeniu procesów inwestycyjnych

na przedpolu widokowym, może w przyszłości skutkować jej nieodwracalnym przysłonięciem. Stosowanie zapisów planu w procesie inwestycyjnym może mieć pozytywne przełożenie na kształtowanie i ochronę sylwetki miasteczka.

Układ urbanistyczny

Rafał Eysymontt dowodzi bezpośredniego związku średniowiecznych wzorców religijnych i społecznych z zasadami lokacji miasta⁸. Metodą osiągnięcia ładu w planowaniu przestrzennym była jej geometryzacja. Mając świadomość średniowiecznego postrzegania przestrzeni, zgodnie z tą filozofią postanowiono sprawdzić, czy można doszukać się jej wykorzystania w badanym ośrodku.

Ryc. 6. Rekonstrukcja planu Byczyny z 1758 roku, repr. z *Heimat-Kalender des Kreises Kreuzburg*, 1937, Jg. 13, Verlag der Kreuzburger Nachrichten, s. 8

Ryc. 7. Układ urbanistyczny centrum Byczyny
Opracowanie autora.

Byczyna posiada kompozycję idealnego ośrodka średniowiecznego, a plan miasta wynika z przemyślanego, geometrycznego schematu.

Analizując układ urbanistyczny miasteczka, można doszukać się osi funkcjonalno-handlowej wzdłuż ulicy Długiej (dawnego traktu handlowego) – podkreślonej bramami miejskimi – oraz sakralno-symbolicznej, akcentowanej wieżami kościołów wzdłuż ulicy Kościelnej i Placu Wolności.

Ze względu na przygraniczne położenie miasta, konieczna była budowa systemu obronnego. Do dziś zachował się pierwotny lokacyjny kształt Byczyny – pierścień ciągu fortyfikacyjnego z XV-XVI wieku, który nieprzerwanie obiega miasto owalnie, linią podobną do elipsy. Ujęcie organizmu miejskiego w owalny zarys było założeniem śląskim. Ring oprócz wartości symbolicznej w średniowiecznej filozofii miał także prawdopodobnie znaczenie funkcjonalne – skrócenie długości fortyfikacji i łatwiejszą obronę.

Można stwierdzić, że historyczne centrum otoczone murami jest przykładem bardzo dobrze zachowanej okolicy wydłużonej na osi wschód-zachód. Wrzecionowaty przebieg głównych ulic schodzących się w pobliżu bram wschodniej

⁸ R. Eysymontt, *Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej*, Wydawnictwo VIA NOVA, Wrocław 2009, s. 76.

(polskiej) i zachodniej (niemieckiej) jest także reliktem typowo śląskim. Reszta średniowiecznie rozplanowanych dróg założenia lokacyjnego została oparta o układ szachownicowy z ulicą okólną na zewnątrz.

Późnośredniowieczne parcele tworzą kwartałową strukturę zabudowy. W strukturze urbanistycznej miasta lokacyjnego można wyodrębnić 15 bloków zabudowy wydzielonych ciągami komunikacyjnymi, przecinającymi się pod kątem zbliżonym do prostego. Byczyńskie bloki zabudowy pomiędzy bramami mają zarys prostokątów. Wyjątek stanowią segmenty zewnętrzne – bloki zabudowy przymurza, które mają zaokrąglone narożniki dostosowane do owalnicowego przebiegu muru obronnego. Wielkość kwartałów jest zróżnicowana i waha się od ok. 1 ha do ok. 4 ha. Są to w większości bloki o zabudowie jednofrontowej.

Bardzo charakterystycznym dla średniowiecznego założenia miejskiego jest tutaj prostokątny rynek z centralnie wkomponowanym, barokowym ratuszem na niewielkim stoku. Ratusz jest głównym elementem trójwymiarowej kompozycji miasta ze względu na wysokość i centralne położenie⁹. Do ratusza od południa zachodu przylega 7 kamieniczek.

Powierzchnia placu ma około 0,6 ha (około 1 morgi). Rynek ma wymiary 95 na 65 m. Kształt i proporcje rynku (1:1,5) świadczą o przemyślanym procesie planistycznym. Oś symetrii rynku jest przesunięta o kilka metrów w kierunku południowym w stosunku do dłuższej osi obszaru miasta historycznego.

Rynek zagospodarowany jest w sposób podkreślający jego funkcję i rangę. Główny plac został zrewitalizowany w latach 2014-2015. Na płycie rynku odbywa się regularnie handel jarmarczno-szmateksowy¹⁰.

Podobnie jak przy średniowiecznych lokacjach plac ograniczony jest czterema ulicami. Dłuższe bloki przyrynkowe (południowy i zachodni) miały pierwotnie po 10 działek, a krótsze – po 6. Prawdopodobnie w północnej i wschodniej pierzei rynku dokonano parcelacji wtórnej.

Byczyński rynek jest placem zamkniętym z czterech stron. Jego ściany obudowane są budynkami 2-3 kondygnacyjnymi z poddaszem. Pierwotnie stojące tutaj 2, 3-osiove domy szczytowe zostały zastąpione spójną kalenicową zabudową 3, 4, 5, 6, a nawet 7-osiową.

Z narożników rynku wychodzą po dwie ulice i jedna ze środka północnej pierzei. Archiwalia wskazują, że ulica Wiejska wychodziła ze środka południowego bloku przyrynkowego.

⁹ Jest on jedynym, monumentalnym obiektem świeckim w obrębie średniowiecznego miasta, a także siedzibą władz gminy i miasta – jest symbolem władzy. Stanowi on atrakcją turystyczną ze względu na muzeum i punkt widokowy na jego wieży, stanowiący punkt ekspozycji czynnej.

¹⁰ Warunkiem otrzymania dofinansowania na rewitalizację było przeniesienie targowiska spod parkingu pod murami miejskimi na płytę rynku. Targ miejski tworzy lokalny obieg ekonomiczny i jest z pewnością miejscem integrującym mieszkańców miasta i gminy. W przestrzeni rynku wygospodarowano miejsce dla lokalnego handlu, jednak brakuje przestrzeni, np. dla gastronomii w postaci pożądaných ogródków kawiarnianych w sezonie letnim.

W północno-wschodnim krańcu miasta znajduje się monumentalny kościół gotycki wzniesiony w XIV wieku. Plac z ewangelickim kościołem parafialnym przylega do rynku narożnikowo, co także było charakterystyczne dla miast lokowanych na prawie niemieckim¹¹. Zgodnie z średniowieczną filozofią można uznać, że położenie kościoła w narożniku założenia poza rynkiem jest symbolicznym wyniesieniem obszaru sakralnego ponad profanum miasta. Kościół parafialny został orientowany z zachodu na wschód, podtrzymując rolę ciągu komunikacyjnego i zwrócony prezbiterium w stronę miasta. Powierzchnia obrysu kościoła wynosi 761 m² i stanowi ok. 0,01% powierzchni średniowiecznego założenia miejskiego. Nie jest to duży udział, ale kościół dominuje swymi gabarytami w układzie, przez co sprawia wrażenie przeskalowania. Duża skala architektoniczna gotyckiego kościoła może wynikać z planowania „na wyrost” możliwości rozwojowych ośrodka¹².

W zachodniej części miasta znajduje się barokowy kościół katolicki Św. Trójcy. Kościół zlokalizowany jest na tyłach przyrynkowej zabudowy mieszkaniowo-usługowej. Kościoły podnoszą rangę otaczającej je przestrzeni.

Układ urbanistyczny nie uległ zasadniczej zmianie w stosunku do pierwotnego (z okresu piastowskiego) w zakresie sposobu rozplanowania i wyglądu w ramach murów. Ze względu na potrzeby komunikacyjne w jego północnej i południowej części przebito dwa przejazdy na przedłużeniu ulic Hotelowej i Wąskiej.

Ulice, place i tereny zieleni to podstawowe elementy struktury urbanistycznej Byczyny. Ich układ tworzy czytelny szkielet kompozycyjny układu przestrzeni publicznych miasteczka. Obszar posiada stosunkowo wyraźny podział na przestrzeń publiczną i prywatną.

Potencjał istniejących przestrzeni pozwala na rozwinięcie układów w spójny system wysokiej jakości przestrzeni publicznych. Istniejący układ wymaga uzupełnienia, wzbogacenia w nowe elementy i zdecydowanej poprawy jakości, w tym wyposażenia w elementy małej architektury.

Drogi wewnątrz murów miejskich pokryte są gładką kostką betonową, wyjątek stanowi ulica Chopina wyłożona kostką granitową i Floriańska, gdzie znajduje się estetyczny bruk z kamienia polnego, świadczący o jej zabytkowym charakterze. Drogi publiczne poza murami miejskimi pokryte są nawierzchnią asfaltobetonową.

Na *genius loci* Byczyny składają się skala zabudowy, zmienność jej gabarytów, geometria dachów, rytm podziałów własnościowych, różnorodność detalu i inne cechy morfologiczne. Każda z ulic ma indywidualny i bardzo rozpoznawalny

¹¹ Wg Eysymontta ten sposób usytuowania kościoła w układzie urbanistycznym był jedną z głównych cech miasta średniowiecznego (R. Eysymontt, *Kod genetyczny miasta...*).

¹² Historia kościoła ewangelickiego jest tym bardziej ciekawa, że do 1745 roku dookoła niego funkcjonował cmentarz. Badania archeologiczne potwierdzają, że przez 600-700 lat w centrum Byczyny (jako jedynym miejscu w Polsce) dokonano najwięcej średniowiecznych pochówków atypowych – wampirycznych, przestępców i innowierców. W miejscu cmentarza znaleziono także ciała palne i groby z IX i X w. Nigdy nie przeprowadzono prac badawczych pod posadzką wewnątrz kościoła.

przekrój w skali miasteczka, posiadając jednocześnie harmonijne proporcje wszystkich jej elementów. Wyjątek stanowi zdeintegrowana zabudowa między ulicami Długą i Floriańską w ich wschodniej części. Obudowę ulicy Wałowej stanowi rozluźniona zabudowa zagrodowa z budynkami gospodarskimi.

Szerokość frontu działki i sposób jej rozplanowania

Charakterystyczne szerokości parceli w Byczynie obrazują skalę miasteczka. W centrum Byczyny dominują działki wąskofrontowe. Większość przeanalizowanych działek w ramach historycznego centrum ma szerokość od 8 do 16 m. Rytmiczne podziały na fasadach budynków akcentują szerokości działek budowlanych i ich podziały własnościowe. Można je zaobserwować na blokach zabudowy przyrynkowej (poza pierzeją wschodnią), południowej pierzei ul. Floriańskiej, fragmentarycznie na ulicach 3-go Maja i Długiej, północnej pierzei ul. Kościelnej i częściowo ul. Krótkiej. Szczególnym przykładem zachowania gabarytów i rytmicznych podziałów na fasadach, które nawiązują do historycznej tkanki jest ulica Kościelna.

Na typowej działce średniowiecznej zabudowa mieszkaniowa zlokalizowana jest w jej frontowej części. W rejonie rynku budynek mieszkalny zajmuje całą szerokość parceli. W głębi posesji, przy jej bocznych granicach, wzniesione zostały mieszkalne oficyny, które to najczęściej jednak występują w blokach zabudowy w rejonie rynku.

W tyle działki znajduje się zabudowa gospodarcza, która ma swoje historyczne uzasadnienie. Bliżej murów miejskich pojawia się zabudowa półzwarta z przejazdem wzdłuż jednej z granic działki.

Ogródki przydomowe historycznie występowały tylko w blokach zabudowy sąsiadujących z murami obronnymi w domostwach przy ulicy Floriańskiej i Okrężnej.

Ryc. 8. Wielkość i kształt działek
Opracowanie autora.

Ryc. 9. Fasady domów mieszkalnych
z uwzględnieniem osi kompozycyjnych
Opracowanie autora.

Lokalne tradycje architektoniczne

Dzisiejszy obraz centrum tworzą budynki wzniesione na fundamentach i murach z przełomu XVIII i XIX wieku, przebudowane w XX wieku. Ich gabaryty, forma, a także kompozycja fasad korespondują z otoczeniem.

Krajobraz miejski Byczyny jest zapisem historii społeczności zamieszkującej ziemię byczyńską i posiada unikalne założenia urbanistyczne i architektoniczne, które odróżniają go od innych miejsc. Historyczna parcelacja i układ przestrzenny Byczyny zachowały się do dziś. Znajdują one swoje odzwierciedlenie w zabudowie, która stanowi ważny element struktury przestrzennej miasteczka. Poszukując archetypów byczyńskiej zabudowy, stwierdzono, że domy małomiasteczkowe są podstawą substancji urbanistycznej zabytkowej Byczyny. Razem z kamienicami różnej skali tworzą równocześnie spójny i niezwykle różnorodny krajobraz miasteczka o średniowiecznym rodowodzie. Formy architektoniczne w Byczynie wykazują się specyficzną odrębnością terytorialną. Lokalna architektura z pewnością sprzyja identyfikacji z regionem, a także stanowi atrakcję turystyczną. Większość z przeanalizowanych domów mieszkalnych wpisuje się w byczyński krajobraz, świadczy o jego tożsamości i lokalnej estetyce.

Zwarta, spójna i jednocześnie różnorodna zabudowa buduje charakter miasta, ale jednocześnie stanowi tło dla codziennego życia byczynian. Piękno miasta stanowią elewacje budynków poprzez starannie opracowane fasady. Integralnym składnikiem przestrzeni publicznej Byczyny jest więc stylistyczne bogactwo zabudowy. Domy małomiasteczkowe są w większości przypadków powściągliwe w dekoracje – ich fasady są skromnie zdobione, natomiast kamienice – przepełnione detalem architektonicznym. Niektóre z nich mają eklektyczny charakter, łącząc cechy różnych stylów. W sąsiedztwie tradycyjnych domów mieszkalnych zlokalizowane są dekoracyjne zabudowania przemysłowe. Zróżnicowany charakter zabudowy może świadczyć o dużych różnicach kulturowych, społecznych i majątkowych. Konglomerat stylistyczny zabudowy tworzy unikalny charakter byczyńskiej przestrzeni miejskiej. Zabudowa ta koegzystuje, tworzy bardzo ciekawe relacje przestrzenne, stanowiąc zarazem różnorodną, a przez to interesującą przestrzeń miejskiego centrum.

Podsumowanie

Cenny krajobraz miast traci na nieprzemyślanej urbanizacji bez poszanowania uwarunkowań związanych z ukształtowaniem i pokryciem terenu czy tradycjami jego zagospodarowania. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego wymaga skoordynowanych działań popartych wnikliwą diagnozą uwzględniającą cechy regionalne.

W trakcie tworzenia niniejszego opracowania rozszerzono wiedzę w zakresie krajobrazu kulturowego Byczyny, zidentyfikowano i przeanalizowano zasoby kulturowe małego miasta, a także jego problemy funkcjonalno-przestrzenne. Prezentowany fragment studium urbanistyczno-architektonicznego stanowi zbiór danych wyjściowych dla podjęcia działań planistycznych.

Bibliografia

- Biliński Z., *Szkody wojenne w Kluczborskiem*, [w:] „Kwartalnik Opolski” 1980.
- Biliński Z., *Zarys dziejów byczyńskiej szkoły*, Instytut Śląski, Opole 1984.
- Borek H., *Nazewnictwo miejscowe regionu kluczborskiego*, [w:] „Szkice Kluczborskie” 1979, t. 2., Kluczborskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe, Instytut Śląski w Opolu, Opole 1979.
- Brzezicki S., Nielsen Ch., Grajewski G., Popp D., *Zabytki sztuki w Polsce. Śląsk*, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa 2006.
- Chrzanowski T., Kornecki M., *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. VII: *Województwo opolskie*, zeszyt 4: Powiat kluczborski, Warszawa 1960.
- Comporek M., *Wpływ usług turystycznych na kształtowanie rozwoju zrównoważonego i logistyki produktu – studium przypadku gminy Byczyna*, [w:] *Prace z zakresu ekonomiki i zarządzania przedsiębiorstwem*, pod red. J. Duraj, Łódź 2012.
- Długosz J., *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, wyd. Wydawnictwo Naukowe PWN, t. II, Warszawa 1983.
- Eysymontt R., *Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej*, Wydawnictwo VIA NOVA, Wrocław 2009.
- Faryna-Paszkiewicz H., Omilanowska M., Pasieczny R., *Atlas zabytków architektury w Polsce*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2001.
- Janik M., *Socjokulturowe aspekty miejsc zamieszkania*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2004.
- Koelling H., *Geschichte der Stadt Pitschen*, Graß, Barth und Comp., Breslau 1892.
- Rombowski A., *Z historii szkolnictwa polskiego na Śląsku: Byczyna-Kluczbork-Wolczyn (od połowy wieku XVI do połowy wieku XVIII)*, Katowice 1960.
- Wilczyńska-Koper W., *Studium historyczno-urbanistyczne miasta Byczyna*, t. I-IV, Wrocław 1982.

Byczyna – the medieval ideal town

Byczyna is a spectacular example of preservation of the cultural heritage in the form of a historical urban layout and the unique architecture. The main part of the paper is a fragment of an urban and architectural study of Byczyna, which provides the necessary data for undertaking planning activities of the area being the subject of detailed research carried out in the master's thesis entitled Preservation and development of urban cultural landscape in spatial planning based on the case study of Byczyna written under the supervision of PhD, Eng. of Arch. Adriana Barbara Cieślak.

keywords: *Byczyna, Pitschen, ideal town, medieval town, urban cultural landscape.*

Recenzował dr hab. inż. arch. Jan Kurek